
V. TELEVIZE JAKO SOCIO-TECHNICKÝ SYSTÉM

Televizní technologie změnila naše životy stejně dramaticky jako parní stroj, automobil nebo atomová energie. Tento dnes již nijak objevný názor však většinou nereflektuje skutečnost, že její vliv, či způsob užívání, nebyl „vyprojektován“ v izolovaném prostředí laboratoře, ale postupně získával svou podobu v rámci širších sociálních, kulturních a historických souvislostí spojených neoddělitelně s vítězným tažením modernity. Její roli „kulturní technologie“ tak nelze pochopit bez analýzy společenským a historických podmínek, v rámci kterých se zrodila, respektive aktuálně působí.

Televize vstoupila do naší každodennosti nejen jako kulturní aparát, nástroj i produkt kulturního průmyslu a univerzální vypravěč příběhů, ale též jako technologie či technologický systém, který je propojen s ostatními komunikačními médii působícími na lokální i globální úrovni. Na obou těchto rovinách vytváří řetězce významů, které propojují jejich uživatele do systému sociálních vztahů, jejichž prostřednictvím pak ovlivňuje časovou i prostorovou dynamiku našeho sociálního, ekonomického či politického života.

Každá technologie funguje jako materiální (technický) i sociální fenomén a vytváří více méně křehký socio-technický systém, který je velmi senzitivní vůči prostředí, ve kterém působí. Technologie tedy není jen pouhým přístrojem odděleným od svého prostředí, ale je místem lidských aktivit a produkce vědění. To platí zvláště v případě televize, která nemá jasně definované hranice materiálního objektu, ale je spíše komplexem různých zvyků či strategií, ze kterých se postupně stávají komunikační kódy. Historie televize není v tomto smyslu ničím více než genezí sociálních praxí jejího užívání. Technická uniformita televizních přístrojů je od svého počátku narušována odlišnými významy, které jsou jim připisovány v rámci každodenních domácích interakcí a rituálů.

Televizi nemůžeme automaticky zahrnout mezi ostatní technologie, aniž bychom upozornili na její specifika, podobnosti i rozdíly. To, co jí spojuje s ostatními moderními domácími technologiemi, je relativní neviditelnost či nenápadnost v prostoru každodenního užívání či přesněji při spoluformování našeho životního stylu. Odlišuje se pak především tím, že je schopna výrazně ovlivňovat společenské i kulturní děje, respektive činit ze svých uživatelů více či méně homogenní, závislé publikum, které za ni jen obtížně nachází náhradu.

Televize jako ostatní informační technologie v sobě nese dvě sady významů. Jednak ty, které jsou více méně intencionálně konstruovány jejich producenty, respektive konzumenty v procesu prodeje a vlastního užívání, a jednak ty, jež vznikají jako důsledek její potenciální otevřenosti jak v hardwarové, tak i softwarové, programové oblasti. Jinými slovy, informační a komunikační technologie vedou dvojí život. Na jedné straně naplňují jednak záměry svých tvůrců, na druhé straně pak v kontaktu se sociálním i technologickým prostředím své původní určení modifikují.

Televize jako „**socio-technický systém**“ sestává z množství vztahů konstruovaných jak na úrovni individuální, tak rodinné i společenské a jako ostatní informační technologie je dnes součástí procesu tvorby sociálního řádu. Je proto nerozlučně spjata s politickými a ekonomickými institucemi moderního státu a jejich proměnami, na kterých se svými inovacemi jak v rovině technické „přístrojové“, tak i institucionální podílí. Nejde tedy o statickou a izolovanou technologii, ale o významnou součást procesu tzv. informační revoluce.

Její poslední významná inovace spočívající v tzv. digitalizaci televizního signálu již dnes začíná radikálně ovlivňovat vzhled evropské i světové televizní krajiny jak na úrovni globální, tak i lokální.

Televizní technologie tedy funguje jako materiální i symbolický objekt, který tvoří specifický socio-technický systém konstruovaný prostřednictvím řady sociálně definovaných aktivit. K jejímu porozumění proto není možné dojít bez znalosti kulturních, ekonomických a politických souvislostí moderních společností.

Speciální charakteristikou fenoménu televize je dvojitá povaha její závislosti, a to jak na obsazích, které sama produkuje v rámci daného kulturního kontextu, tak na technickém aparátu, který jí umožňuje vlastní vysílání. Uvedené rozdělení však uvádíme především z analytických důvodů. V realitě jde o velmi těsně propojené součásti komplexního procesu televizní komunikace.

Fungování tohoto polaritního vztahu se budeme snažit přiblížit na následujících stránkách. Pokusíme se tak nastínit povahu televize jako kulturní technologie či přesněji socio-technického systému. Jinými slovy soustředíme se na mechanismy, prostřednictvím kterých byla televizní technologie v posledním půlstoletí postupně začleňována do každodenní domácí kultury. Současně se dotkneme i role televize jako zprostředkovatele mezi privátní a veřejnou sférou, respektive její dnešní role globálního média. Vzhledem ke komplexnosti celé problematiky vrátíme se k některým z uvedených témat i v následující kapitole zabývající se rolí televize v rámci struktury domova a rodiny.

Nejdříve se však pokusíme naznačit základní společenské determinanty a souvislosti zrodu elektronických komunikačních technologií jako svého druhu odpověď na proměňující se potřeby moderní společnosti.

V.1. Společenské souvislosti a příčiny zrození televizní technologie

Televizní technologie jako „socio-technický systém“ vznikla nejen na základě již existujícího technického vědění, ale současně jako reakce na jisté potřeby společnosti, které byly v dané souvislosti vyvolány především nástupem modernity, již je televize zároveň produktem i konstituujícím či dynamizujícím elementem. S kapitalistickou verzí modernity je svázána současně jako ekonomická aktivita i kulturní síla. Její technologická a kulturní expanze byla umožněna primárně sociálním a politickým vývojem doprovázeným potřebou nových forem sociální komunikace či přesněji nástrojů umožňujících možnosti dokonalejší orientace.

Projekt televizního vylání se objevil jako přemět soustředěného vědeckého zájmu již mezi léty 1875-1890 a po delší přestávce opět v roce 1920, kdy se již začalo schylovat k vytvoření prvního veřejného televizního systému ve Velké Británii (listopad 1936). Celý tento vývoj však byl úzce propojen s radikálními sociálními, ekonomickými a politickými změnami, a samozřejmě i s posuny v oblasti výzkumu. V tomto období dynamického rozvoje industriální produkce byl vztah mezi novými potřebami výroby (stroje) i každodenního, rodinného života (například elektrifikace domácností) a výzkumem velmi těsný a komplexní.

Televize byla uvedena na scénu vlastně jako poslední z velkých „průmyslových“ objevů, které mají kořeny v 19. století. S jistou mírou zjednodušení lze konstatovat, že vznik televizního vysílání byl předvídan či očekáván a prostředky k jeho realizaci byly hledány minimálně od vynálezu foto-telegrafu (1842). Rozhodující roli sehrála v této souvislosti transformace industriální produkce a její nové formy, které vyplynuly z dlouhodobé kapitálové akumulace a technického zdokonalování. Nové systémy výroby, obchodu a organizace práce vedly též k zrychlení transportu zboží i lidských zdrojů. V neposlední řadě pak sehrálo svou roli i narůstající vědomí možnosti individuální společenské změny, respektive zvýšené mobility, a to nejen jako abstraktní, ale konkrétní, žité zkušenosti.

Výsledkem uvedených společenských procesů byla potřeba především operativnějších forem či systémů sociální komunikace. První impuls ke zdokonalování komunikačních systémů přišel z oblasti rozvinutých vojenských a obchodních operací. Telegraf a telefon byly vlastně sekundárními faktory v rámci primárního komunikačního systému, který sloužil původně potřebám těchto dvou oblastí. Moderní elektronická technologie „druhé generace“ (rozhlas a televize) pak postupně doplnila tuto formu komunikace specifických sdělení specifickým příjemcům široce variabilními obsahy adresovanými veřejnosti.

Rozhodující krok v tomto smyslu „nové veřejné komunikace“ učinil rozhlas navazující de facto na rozvinutou podobu telegrafu. Toto médium má z našeho pohledu klíčový význam pro pochopení procesu začleňování televize do každodenního života. S jistou mírou zjednodušení lze konstatovat, že nástup rozhlasu po první světové válce jako nové sociální formy vlastně otevřel cestu televizi k jejímu výjimečnému úspěchu. V této souvislosti je zřejmé, že druhá vlna zájmu o tuto technologii byla do značné míry iniciována či motivována i poválečným rozvojem a úspěchem rozhlasu. Již v roce 1923 předvádí Zworikin elektronickou televizní kameru a počátkem dvacátých let Baird a Jenkins nezávisle na sobě vytvářejí systém mechanického snímání obrazu. Od roku 1925 pak dochází vedle urychlení technologického vývoje též k tomu, že fenomén elektronických médií či přesněji řečeno rozhlasu začal být vnímán jako nová, významná sociální forma.

Pokud si tedy klademe otázku, jak se podařilo televizi tak hluboce se vtisknout do našich každodenních životů, musíme se současně ptát, jaké nové potřeby vedly k rozvoji této nové technologie. Především je třeba zdůraznit, že nové formy industriální organizace a řízení společnosti s sebou přinesly velké sociální otřesy, které spouštěly obecný pocit úzkosti a ohrožení, jež, jak jsme ukázali v první kapitole, dovedou nové komunikační technologie alespoň částečně kompenzovat. Po průmyslové revoluci se problémy sociální perspektivy a orientace staly mnohem závažnějšími a ani tradiční instituce církev, škola a rodina již nebyly schopny poskytnout informace umožňující dostatečný přehled v novém, restrukturovaném a komplexnějším sociálním prostředí, kde hrály stále podstatnější roli informace obchodního i politického charakteru, a v neposlední řadě též sdělení tzv. nezávislé povahy týkající se centralizované politické moci.

Tyto nové potřeby vyvolané transformující se společností a proměnou životního stylu začaly být saturovány novými prostředky sociální komunikace, a to především tiskem, ale posléze i telefonem, telegrafem a filmem. Do tohoto komplexního rámce specializovaných mediálních funkcí vstoupil nakonec rozhlas a televize, jež však na rozdíl od výše jmenovaných technologií, byly komunikačními systémy primárně vytvořenými pro přenos a příjem, tedy pro

abstraktní procesy s malou nebo žádnou představou o obsahové stránce. První vysílání řešilo tento problém de facto parazitováním na obsahu veřejných, církevních, sportovních či uměleckých událostí. Do jisté míry lze říci, že vysílací technologie ve svých počátcích předcházela konkrétní divácké poptávce.

Rozhlasová a televizní technologie se stala po první, respektive druhé světové válce součástí širokého proudu průmyslové produkce spotřebního zboží, kterému postupně začaly dominovat produkty zvyšující individuální mobilitu (motocykly či automobily¹), ale současně i řada výrobků usnadňujících život v domácnosti, většinou již závislých na existenci elektrické sítě. Sociálně a psychologicky charakterizují tento komplex průmyslových produktů charakterizují dvě paradoxní, ale vzájemně propojené tendence typické pro moderní městský život. Na jedné straně šlo o podporu rostoucí individuální mobility, na straně druhé o posilování soběstačnosti a nezávislosti domácího života. Významnou roli sehrály v této souvislosti právě nové komunikační technologie lokalizované v privátním prostoru domácnosti a současně umožňující výraznou informační mobilitu. Raymond Williams (1974) v této souvislosti hovoří o tzv. „**zprivátnělé mobilitě**“ (mobile privatization).

Televize a rozhlas jsou velmi efektivními nástroji této historicky specifické životní zkušenosti, kdy je těsná vazba na vlastní domov doprovázena otevřením vnějšího sociálního prostoru. Pojem „zprivátnělé mobility“ tak odráží situaci, kdy technologie umožňuje jedinci dosahovat z domácího prostoru míst, jež si předcházející generace nedovedly ani představit.

Nová instituce veřejného vysílání do jisté míry reagovala na problémy či rozporuplné tlaky industriálního kapitalismu projevující se například postupným rozpadem míst s menším osídlením a nižším počtem pracovních příležitostí, což vedlo k stále většímu vzdalování domácího života od míst pracovní činnosti.

Druhým klíčovým trendem, který ovlivnil nástup rozhlasu i televize bylo postupné zlepšování sociálních i pracovních podmínek a rostoucí životní úroveň, která vedla ke kvalitativnímu posunu v rámci distribuce každodenních činností a způsobech trávení volného času.

Obě tyto proměny se pak promítly na jedné straně do obecného zdokonalování vybavení domácností směřující k většímu pohodlí, respektive k jejich privátnějšímu charakteru, a na straně druhé ve stále se zvětšující potřebě sociálního kontaktu. Nové domovy se tak sice jevily jako privátní a soběstačné, ale de facto mohly fungovat jen na základě existence vnějších zdrojů, které však ve svých širších důsledcích měly destruktivní vliv na projekt prostorově

¹ V této souvislosti můžeme hovořit o blízkosti některých charakteristik, respektive společenského statu televize a automobilu. V obou případech jde o technické výrobky patřící do jednoho komplexu historického vývoje vědy, které demonstrují průběh více méně stejného socio-technického procesu. Jejich masová obliba dosáhla vrcholu ve dvacátém století, kde fungují jako centra technických a kulturních vztahů. Televize podobně jako automobil diktuje způsob svého používání, ale zároveň je produktem celého systému různých sociálních, ekonomických i politických vztahů. Obě tyto technologie konzumujeme jako samostatný znak a statusový objekt. Stejně jako má televizní vysílání své kodexy etické regulace, podléhá řízení automobilu pravidlům silničního provozu. To, co znamená pro automobil silnice, má televize v podobě vysílacích tras. Televize i automobil svou technologickou standardizací formují základy našeho každodenního chování a nečiní tak příliš velký rozdíl mezi chudšími a bohatšími, alespoň ve vyspělejších zemích. A v neposlední řadě se obě tyto technologie podílejí na posílení privátního charakteru rodiny, přičemž ji však současně transportují, doslovně i metaforicky, z prostoru domova.

oddělené rodiny. Vztah mezi těmito dvěma oblastmi si tak vlastně vynutil nové formy komunikace opírající se o sdělení přicházející z „vnějšku“ od dříve nepřístupných zdrojů.

Levný radiopřijímač a posléze i televizor byl významnou reakcí na uvedenou společenskou proměnu. Nejvíce je přivítali právě ti, kteří měli nejmenší sociální příležitosti a postrádali možnost nezávislé mobility či přístupu k širokému prostoru zábavy a informací. Vysílání tak začalo sloužit jako unifikovaný sociální kanál na nejobecnější úrovni. Cíle výrobců a prodejců rozhlasových přijímačů se propojily se sociálními potřebami širokého publika formovanými v zásadě uvedenými společenskými proměnami.

Naznačený model vývoje vysílání je dle našeho názoru nezbytný pro pochopení role televize v dnešní společnosti. Pro většinu samozřejmě, nezpochybnitelná podoba této technologie poněkud zastírá skutečnost, že nejde o jedinou možnou variantu jejího využití, respektive o produkt nějaké technické nevyhnutelnosti, ale o výsledek řady sociálních, politických a ekonomických operací a vyjednávání.

Shrneme-li dosavadní argumentaci, můžeme konstatovat, že model televizního vysílání v sobě nese paradox plynoucí z centralizované povahy vlastního sdělování a jeho privátní recepce. Televize i rozhlas jsou v tomto smyslu spoutány kontradikcemi moderní sociální zkušenosti, kterou můžeme charakterizovat jako dialektiku privátního a mobilního. Televizní vysílání tak můžeme chápat jako svého druhu transportní technologii, která umožňuje členům domácnosti realizovat imaginární cesty na odlišná místa, ale současně jde o typickou součást domácího vybavení. Proud televizního vysílání je, jak už jsme zdůraznili, uspořádán tak, aby dobře zapadl do každodenní rutiny diváků a poskytuje mnohem více než jen symbolické teplo kontinuálního toku informací směřujících do rodinné sféry.

V dané souvislosti je zajímavé, že uvedený Williamsův koncept „zprivátněné mobility“ koresponduje s již zmíněným Giddensovým pojetím časo-prostorového rozpojení a zvláště s představou Joshuy Meyrowitze (1985), že elektronická média dramaticky proměnila „situační geografii“ našeho sociálního života. Tento americký stoupenec technologického determinismu se podobně jako Williams domnívá, že vlivem elektronických médií došlo k výraznému narušení bariér, které oddělovaly tradiční domácnost od vnějšího světa, a to zvláště v případě žen a dětí. Současně přitom naznačuje, že tento vliv se podílí i na restrukturalaci rodinných vztahů a rolí jako celku.

V dané souvislosti se však nevyhnutelně objevuje otázka, které ze zpřístupněných veřejných prostorů si privátní uživatelé vybírají, s jakým cílem tak činí, respektive čím se sociálně a psychologicky odlišují? Je zřejmé, že uvedený proces má komplexní povahu a jeho součástí je i problematika vlastního přijetí a domestikace televizní technologie, a to v rámci různých domácích kontextů. Tyto otázky ovšem Meyrowitz ignoruje a zařazuje se tak do velmi vlivné skupiny mediálních či technologických deterministů, kteří významným způsobem dodnes formují diskusi o televizní technologii, jako „prvotním hybateli“ společenských procesů.

V.2. Elektronická média optikou technologického determinismu

Bezesporu jedno z nejfrekventovanějších témat v rámci diskuse o mediální technologii se zabývá otázkou, do jaké míry jsou samotný technický aparát a jeho účinky nezávislé na sociálních, ekonomických či politických souvislostech.

Technologičtí deterministické chápou v zásadě zrod jakýchkoliv technických objevů jako více méně neplánovaný produkt vědeckého vývoje, jako svého druhu verzi „neposkvrněného početí“. Účinkům těchto technologií však připisují silný a přímý vliv na sociální život, ale vnímají je jako nezamýšlené, jelikož plynou přímo z technologie samotné jako autonomního, téměř nahodilého produktu izolovaných vědeckých a technických procesů. Pokrok je pak v této perspektivě nahlížen jako sled objevů, které produkují historii a vytvářejí nové životní podmínky.

Problematicnost uvedeného přístupu spočívá především v tom, že odděluje proces zrození nové technologie od širších historických a společenských vlivů. Mediální či technologičtí deterministé více či méně intenzivně preferují význam samotného technického aparátu, zatímco jeho sociální, ekonomické a politické souvislosti vnímají jako odvozené, druhotné. Vědecký vývoj a výzkum je zde chápán jako perpetuum mobile udržující se samo v chodu, více méně izolované od ostatního světa, jako místo, kde vznikají nové technologie nezávisle na konkrétní historické situaci. V moderním sociálním myšlení je tato představa samostatné, sebeplodící moci technologie vytvářející nové životní podmínky velmi silně zakódována.

Diskuse týkající se vztahu masových médií jako technologií svého druhu a jejich sociální vrženosti má dlouhou historii, která je plná různých nedorozumění. Mezi nejproslulejší protagonisty této debaty patřili především reprezentanti tzv. kanadské komunikační školy H. A. Innis a jeho proslulejší následovník M. McLuhan, ke kterým se v letech sedmdesátých respektive osmdesátých připojil W. Ong a J. Meyrowitz, abychom zmínili jen nejvýznamější představitele. Všichni jmenovaní, byť s různou mírou intenzity, připisují elektronickým médiím formativní vliv jak na lidskou sensibilitu, tak i na sociální struktury, a to především z pohledu každodenně zakoušeného času a prostoru.

Uvedené autory spojuje představa, že moc médií, respektive televize vyplývá především z jejich specifických technologických vlastností, které vytvářejí univerzální, vlastně každodenní a ve svých důsledcích neměnný či nevyhnutelný elektronický prostor. Televizní sdělování podle této koncepce přináší nový druh sensorické zkušenosti, která není omezoována společností ani kulturou. Diváci jsou zde vidáni na milost a nemilost transformačnímu potenciálu komunikačního média, které nás odvrací od literární k orální kultuře. Televize má v těchto koncepcích potenciál pro systematickou reorientaci časových a prostorových vztahů i samotné divácké percepce.

Kořeny uvedeného pohledu můžeme nalézt již v díle Kanadana Harolda Innise, žáka Roberta Ezry Parka a zakladatele tzv. „torontské komunikační školy“. Ten ve svých pracích *Empire of Communication* (1950) a *The Bias of Communication* (1951) naznačuje, že sociální změna je výsledkem radikálních proměn na poli komunikační a informační technologie. Podle Innise jsou charakteristické rysy jednotlivých civilizací dány určujícími formami komunikace a každý typ komunikace má svou vlastní „náklonnost“ (bias) k určité podobě uspořádání společnosti.

Innisovy práce zdůrazňují existenci dvou hlavních řídicích principů. První vychází z ekonomie a tvrdí, že komunikace vede v průběhu času k monopolizaci výrobních prostředků a distribuce vědění nějakou skupinou nebo třídou. Tento proces pak vytváří nerovnováhu, která buď brání změnám, nebo vede k soutěživému vzestupu jiných forem komunikace, jež mají sklon rovnováhu obnovit. Jinými slovy, Innis se domnívá, že komunikační technologie podkopávají staré mocenské základy společnosti. Druhý princip pak vychází z představy, že nejdůležitějšími dimenzemi společností jsou prostor a čas, respektive že komunikační prostředky vyhovují vždy více jedné nebo druhé dimenzi. Proto podle Innise mohou impéria trvat buď v čase (starověký Egypt), nebo se rozpínat v prostoru jako Řím. Rozhodující je vždy převažující forma komunikace. Komunikační média tedy podle něho tvoří esenci či základ civilizačního pohybu. Vzestup i pád civilizací a kulturní změny, které v nich probíhají, jsou silně závislé na dominujícím komunikačním médiu.²

Ve své historické analýze týkající se vztahu dominantních komunikačních médií a fungování říší rozlišuje Innis dva základní mediální typy. První akcentuje časovou dimenzi a je pro něj charakteristický těžký, hůře manipulovatelný či reprodukovatelný materiál, jehož podoba je trvanlivá. Příkladem je kámen, pergamen nebo hlína. Tato média sloužila podle něho k rozvoji architektury či sochařství a akcentovala více tradici, respektive komunikaci mezi generacemi a rozvoj sociálních i náboženských institucí. Jejich cílem bylo zabezpečit lidskou extenzi v čase.

Druhý typ médií akcentuje prostorovou dimenzi a jeho podoba není stálá či trvalá. Lze jej však lépe reprodukovat a je vhodnější pro manipulaci. Proto se podílela na rozvoji administrativy i obchodu a zajišťovala tak lidskou extenzi v prostoru, respektive umožňovala komunikaci z jednoho místa na druhé. Innis uvádí jako příklad papyrus a papír.

Těžká, časovou dimenzi akcentující média mají tak spíše decentralizující roli a podporují existenci hierarchických institucí. Naopak lehká, prostorová média posilují centralizaci a oslabují hierarchický způsob řízení. Časově orientované kultury zdůrazňují historické, kontinuitní vnímání reality, jak jej známe z mýtů, rituálů či náboženství. Naopak prostorově zaměřené kultury posilují pohyb, expanzi a objevování.

Innis zdůrazňuje, že říše přežívají především díky své schopnosti ovládat časová i prostorová média, respektive jejich prostorovou a časovou „náklonnost“. Například rozhlas a televize se vymkly z této kontroly a změnily svou komunikační „náklonnost“ vůči času. Výsledkem byl podle Innise vznik nových společenských problémů, které musely moderní státy následně řešit. Zvláště televize trend nastoupený rozhlasem ještě posílila a svým způsobem se skutečně podílela například na pádu železné opony či některých režimů.

Podobně uvažuje i James Carey (1989), který vidí komunikační informační technologie jako významné příčiny rozvoje říší a budování politické moci. Telegraf hrál podle něho v tomto smyslu významnější roli než železnice, jelikož jako první dokázal skutečně

² Například přechod od kamene k papyru způsobil podle Innise změnu královské moci v kněžskou. Podobně ústní tradice a flexibilní abeceda podporovaly v antickém Řecku tvořivost a bránily kněžstvu v monopolizaci vzdělání. Vzniku a prosazení římského impéria naopak pomáhala psaná kultura a dokumenty, na nichž mohly být založeny právně-byrokratické instituce schopné řídit vzdálené provincie. Díky objevení tisku byl napaden byrokratický mocenský monopol a podpořen individualismus a nacionalismus (Innis, 1950).

oddělit transport od komunikace a vytvořil tak podmínky pro to, aby bylo sdělení zbaveno závislosti na fyzickém pohybu objektů (Carey, 1989: 203). Komunikace tím byla vlastně osvobozena od prostorového omezení a snížil se obecně význam prostoru jako diferencujícího kritéria při realizaci lidských aktivit. Jinými slovy Carey hovoří o postupné transformaci našeho vnímání času a prostoru právě pod vlivem nových informačních a komunikačních technologií.

Joshua Meyrowitz se v dané souvislosti domnívá, že zvláště televize proměnila „situační geografii lidského života“ a současně upozorňuje na skutečnost, že elektronická média zpochybnila tradiční vazbu sociální situace na fyzický prostor a oddělila zkušenost od její fyzické lokalizace (Meyrowicz, 1985). Elektronická média a televize především tak zpochybnila hranici mezi živou a zprostředkovanou zkušeností. Otevřela se tím možnost tzv. „**para-sociální interakce**“, o které ovšem hovořili již v počátcích televizního vysílání Horton a Wohls (1956). Benedict Anderson (1983) v této souvislosti upozornil na roli tisku jako nástroje vytvářejícího imaginární vztahy mezi členy národa, které stojí v základech existence tzv. „**imaginárních komunit**“ a vytvářejí základnu masového rituálu pro miliony.

Technologičtí deterministé tuto schopnost médií vidí velmi dramaticky, respektive skepticky. Například podle Meyrowitze elektronická technologie (především audiovizuální) participuje na postupné kulturní homogenizaci a snižuje svým unifikujícím přenosem informací náš smysl či cit pro lokální rozměr a relativizuje tak význam místa životního pobytu, které pomalu přestává být centrální scénou našeho životního dramatu (Meyrowicz, 1989: 330). Tuto situaci dobře ilustruje například televizní zpravodajství, které přináší do našich domovů sdělení, která jsou vyráběna s cílem oslovit co nejširší publikum v různých geografických, sociálních i kulturních kontextech. Jinými slovy, generalizovatelnost události přetavené ve zprávu zvyšuje v různých kontextech její hodnotu (i tržní), respektive pravděpodobnost, že bude zařazena do vysílání. To samozřejmě platí dvojnásob pro specializované celosvětové či evropské zpravodajské stanice jako jsou CNN, Euronews apod., kde hraje moderní přenosová technologie (např. satelitní) ještě významnější roli. Lokální životní prostor je zde nahrazován obývánkem pro každého. Tradiční chápání komunity se tak za významného přispění nových informačních a komunikačních technologií postupně transformuje do jakéhosi psychologického sousedství, které je uloženo v elektronické vztahové síti.

Meyrowicz (1985) svou teorií de facto jen potvrzuje mezi postmodernisty častou představu o ztrátě pevného bodu či zakotvení současného člověka, na kterém se významně podílejí právě elektronická média (Berland, 1988: 147). Technologičtí deterministé v tomto smyslu proklamují, že užívání nových informačních a komunikačních technologií vede k redukci rozdílů mezi časem a prostorem (Fergusonová, 1990). Toto téma můžeme nalézt ovšem již u McLuhana, který předvídal, že účinky nových technologií (zvláště televize) zruší klasické rozdělení mezi časem a prostorem a objeví se nový audiovizuální globální svět (McLuhan, Fiore, 1967).

Významným příspěvkem k tomuto směru uvažování je koncepce tzv. „**sekundární orality**“ zavedená Woldemarem Ongem, který ukazuje, že přechod od více méně jasně definovaných hranic společnosti opírající se o tištěná média vede k jakémusi typu nové orality, která však sdílí překvapivou podobnost s původní formou orální komunikace, akcentující především komunitní vztahy a vazbu na přítomnost, a to vše téměř v rovině mystické participace (Ong, 1971: 229).

Ongův pojem „sekundární orality“ vlastně vychází z představy, že transformační potenciál nových elektronických technologií má regresivní povahu, jelikož skrze šíření masových obrazů vytváří kolektivní kulturu popírající individualizující tendence tištěného světa. Televize podle této koncepce proměnila náš způsob vnímání světa, jelikož prolomila uzavřený systém postavený na linearitě písma, respektive tisku, a v dříve nepředstavitelném měřítku zastírá rozdíl mezi fiktivním a reálným. Nečiní tak prostřednictvím promyšlených rozhodnutí svých vlastníků, techniků, účinkujících či samotných diváků, ale na základě vlastní povahy, která jí umožňuje generovat svět, jenž není zcela reálný, ale současně je více než fikce (Ong, 1977: 315). Televize je v tomto pojetí otevřeným systémem (ve srovnání s uzavřeným systémem písma a tisku), jelikož má schopnost prezentovat přítomnost, minulost i budoucnost tak, že zastírá rozdíly mezi skutečným a jevištním, reálným a imaginárním, spontánním a nacvičeným. Televize je narcistická, ale zároveň se otevírá participaci. Ač je televizní publikum odsunuté do nedohledna a je de facto fiktivním fenoménem, je individualizovaný mód konzumace televizních obsahů mocným nástrojem pro posilování komunitní identity. Podle Onga je televize fenoménem sui generis, který nelze omezovat pouze na její společenskou a kulturní určenost.

Ong ovšem neříká, že publikum je pouhým epifenoménem nové elektronické technologie, ale spíše upozorňuje na fakt, že sledování televize s sebou přináší novou sadu požadavků na vysílajícího i přijímajícího a nakonec i nový vztah mezi sdělením a jeho referentem. Výsledkem této situace jsou podle něho nepostřehnutelné, ale kumulativní proměny ve vztahu publika a média i ve vzájemných individuálních vztazích ovlivněných těmito novými technologickými texty. Naše každodenní jednání je stále více ponořeno do prostředí technologicky se proměňující kultury a stává se jeho produktem. Nejde ovšem o jakési kauzální ovlivňování snadno změřitelné standardními nástroji empirického výzkumu, ale o více méně obtížně pozorovatelný, protože nevědomý proces setkávání a srůstání nové technologie a naší psyché (Ong, 1977).

Podobný pohled nabízí i Meyrowitz (1985), podle něhož je podíl televize na proměně vztahu mezi veřejnou a soukromou sférou nepochybný. Podařilo se jí totiž zpochybnit původně jasné hranice mezi pohlavími, generacemi i mezi mocnými a bezmocnými. Svět se stal jejím přičiněním přístupnějším a viditelnějším. Všechny tyto změny nás podle Meyrowitze vrací či přibližují k sociální zkušenosti lovců a sběračů. Stále obtížněji jsme schopni rozlišovat mezi hrou a prací, žijeme životy stále více na veřejnosti. Jen místo potravy sbíráme a lovíme informace. I v této koncepci se však objevuje pro všechny mediální deterministy tak typická absence schopnosti uvažovat možnost resistance, respektive přehlížení kulturních diferencí a tématu mocenských vztahů.

Uvedené verze více či méně sofistikovaného technologického determinismu tak vidí jakoukoliv mediální technologii, lhostejno zda tisk, rozhlas či televizi, jako příčinu všech příčin, která determinuje zásadním způsobem veškerý běh historie. Takový přístup je de facto ideologickou reprezentací technologie jako „prvního hybatele“.

Obecně však můžeme shrnout, že deterministické pojetí televizní technologie s sebou nese následující problémy či otázky. Za prvé, vstup nové technologie nezpůsobuje vždy změnu sociální struktury nebo hodnotové orientace jejich příjemců, jak prokazují studie u preliterárních (Sahlins, 1974) i moderních společností (Thrall, 1982). Za druhé, použití nové

technologie musí být učeno a v tomto procesu může dojít a dochází jak k proměně kultury, tak i samotné technologie. A konečně, informační i komunikační technologie „vedou dvojitý život“. Existují jako médium i jako sdělení, a tím jsou otevřeny různým způsobům přijetí. Všechny televize sice vypadají více méně stejně, ale role a význam, který je jim připisován v jednotlivých domácnostech vede k jejich velmi diferencovanému užívání.

Na druhé straně však musíme přiznat, že některé představy technologických deterministů potvrzuje stále více globalizace elektronických médií, která se podílí na radikální restrukturační každodenního života jak na celosvětové, tak i lokální úrovni.

V.3. Televizní technologie a globalizace

Televize dnes stahuje diváka do světa významů, které jsou stále více zahrnovány a uspořádávány v rámci rostoucí globální sítě institucionálních a kulturních systémů. Jejich součástí jsou i sofistikované a postupně konvergující informační a komunikační technologie. Vzniká tak komplexní sémiotické prostředí, v jehož rámci televize produkuje množství obrazů, jež vytvářejí svého druhu formu elektronické brikoláže, která je de facto produktem centralizace a kumulace mediální moci, jež probíhá prostřednictvím vertikální i horizontální integrace, respektive internacionalizace mediálního průmyslu. Součástí tohoto procesu je i rostoucí globální kontrola času i prostoru.

Samotná globalizace je vlastně součástí řady procesů, které jsou vlastní dynamice modernity a souvisí obecně s fenoménem komprese či zhuštění světa, respektive stále silnějšího sklonu vnímat jej jako celek (Robertson, 1992). Pojem globalizace zahrnuje jak problematiku světové kapitalistické ekonomiky, tak i otázky týkající se role národního státu či světového vojenského uspořádání a v neposlední řadě i téma globálního informačního systému.

Globální vysílání televize se spolupodílí s ostatními novými komunikačními technologiemi na časo-prostorové kompresi, která vede k urychlení života a překročení prostorových bariér, čili k proměně kvality vnímání našeho prostoru a času. Integrovanou součástí tohoto procesu je i rychlá expanze komunikačních technologií a proměna role informace. Ta se z prostředku umožňujícího zbožní produkci stala zbožím sama.

Globální televizní působení musíme chápat historicky a sociologicky v širším kontextu transformace modernity. Televize je spoluvůrcem i produktem globalizující se povahy institucí modernity, jejíž dynamická povaha se podle Giddense „odvozuje z oddělení času a prostoru a jejich opětovného spojování ve formách, které umožňují přesné časo-prostorové „zónování“ sociálního života; z vyvázání sociálních systémů (což je jev, který je úzce spojen s faktory působícími při oddělování času a prostoru); a z reflexivního uspořádání a přeuspořádání sociálních vztahů s ohledem na stálé vstupy vědění ovlivňující jednání jednotlivců a skupin“ (Giddens, 1990: 16-17).

Globalizace televize je tedy aspektem dynamiky modernity, respektive součástí logiky kapitalismu opírající se o soukromé vlastnictví a kontrolu výrobních prostředků. Expanzivitou tohoto systému dokládá jeho hlavní cíl, jímž je sledování zisku.

Televizní působení však není svázáno s kapitalistickou verzí modernity jen jako forma ekonomické aktivity, ale hraje též významnou roli jako kulturní síla formující a produkující moderní individuální i skupinovou zkušenost. Nárůst nadnárodního působení televize je tak aspektem kapitalistické globalizace, v rámci které se vedle ekonomických

aspektů produkce jedná i o problematiku celosvětové cirkulace ideí a obrazů. Tato expanze globální televize jako sady ekonomických a kulturních praxí byla umožněna jak technologickým, tak i politickým vývojem, který postupně restructuroval světový televizní řád.

O výrazných globalizačních tendencích v oblasti televizního průmyslu můžeme hovořit od poloviny osmdesátých let, kdy došlo k podstatnému nárůstu nadnárodního vysílání. Svou roli zde sehrála jak globalizace vlastnictví, tak zvyšující se procento satelitních a kabelových distribučních technologií³, které otevřely nové televizní trhy. Globální povahu televizního působení dokládá Kellner (1995), podle kterého bylo v polovině devadesátých let užíváno přes 900 milionů televizních přijímačů ve více než 160 zemích. Průměrný počet diváků denně sledujících televizor odhaduje tento autor na 2,5 miliardy. Dynamika nárůstu počtu televizních přijímačů je stále velmi vysoká. Mezi léty 1984-94 se celosvětově zvětšil počet domácností s alespoň jedním přijímačem z 535 milionů na 855 milionů (Screen Digest, 1995). Nejrychlejší nárůst přitom zaznamenaly země tzv. třetího světa.⁴

Tento kvantitativní nárůst však doprovází i proměňující se povaha televizního vysílání jako takového. Nejzřetelnějším trendem je v tomto smyslu stále se zvětšující význam komerčních stanic a v posledních letech též televizního vysílání jako placené služby většinou za speciální typy produkce (tzv. pay TV). Naopak slábne postupně vliv vysílání jako služby veřejné. Uvedený trend je výsledkem velmi razantní deregulační politiky vlád nejrozvinutějších států, která vede k posilování role tzv. komerčních stanic. K tomuto jevu dochází do jisté míry i proto, že je zvláště pro vyspělé země stále obtížnější definovat nejen v mediálním smyslu tzv. „veřejný zájem“. Primárně však byla deregulace urychlována nadnárodní ekonomickou logikou komerčních televizí a podporována argumentací zastánců této koncepce, kteří zdůrazňují, že jde o proces, kdy se diváci v dané souvislosti stávají skutečnými suverény (např. Peacock, 1986).

Zcela odlišný postoj zaujímá například Nicholas Garnham (1983, 1990), který tvrdí, že cílem deregulace není svoboda divácké volby, ale potřeba nalézt nové trhy. Součástí tohoto procesu jsou však i vyšší zisky za dražší technologii a současně i možnost levnější tvorby pořadů nižší kvality pro méně vyspělé televizní kultury. Celý proces navíc může skončit

³ V České republice má zavedenu kabelovou televizi nebo vlastní satelitní přijímač 40% domácností (Gfk, 1998). V evropském měřítku jsou tyto technologie nejvíce rozšířeny v Holandsku (98%), Belgii (95%), Švýcarsku (75%), Německu (70%), Švédsku (64%) a Rakousku (60%), (Screen Digest, 1995).

⁴ Tab. č. 1 Vlastnictví televizních přijímačů podle světadílů

Region	1984 ('000)	1994 ('000)
Afrika	6,691	21,147
Asie	88,861	302,201
Austrálie/Oceánie	5,890	6,665
Střední Amerika	12,769	25,732
Evropská Unie	109,891	141,382
Dálný východ	51,522	67,175
Střední východ	5,948	10,442
Severní Amerika	93,539	105,346
Jižní Amerika	42,378	67,252
CELKEM	534,604	854,225

Pramen: Screen Digest, únor 1995.

popřením prvotní ideje univerzálního a rovného přístupu k televiznímu vysílání, který již dnes podlamuje tzv. „placená televize“. Golding (1989) a Murdock (1990) v této souvislosti upozorňují na skutečnost, že dostupnost televizních pořadů stále více závisí na možnosti diváků za tyto služby platit. Televizní vysílací vlny přestávají být v tomto smyslu veřejnými zdroji a rozdíl mezi informačně chudými a bohatými se prohlubuje. Jinými slovy, každá placená forma veřejné komunikace musí nutně produkovat nerovnost, a tudíž i sociálně a ekonomicky distribuovanou informační chudobu.

Nastupující nový televizní řád je sice stále charakterizován koexistencí veřejnoprávního a komerčního vysílání, ale deregulace působení komerčních televizí a rostoucí vliv multimediálních nadnárodních společností vyvolává tlak na přiblížení tzv. veřejnoprávního vysílání komerční logice. Pozvolný ústup klasického veřejnoprávního vysílání je dnes zřetelný, a to nejen v České republice.

Starý evropský model televizního vysílání jako veřejné služby realizované v kontextu více méně politického procesu regulace dnes nahloďávají čtyři vzájemně propojené trendy. Za prvé nástup nových technických možností (computerizace, digitalizace), za druhé snaha využít je k ekonomickému zisku, a to jak na straně komerčních společností (většinou nadnárodních), tak i na straně národních států s cílem posít prosperitu a růst tzv. „informačních společností“. Třetí trend odráží slábnoucí podporu národních vlád veřejnoprávními institucím a čtvrtý představuje zřejmá poptávka na straně publika po rozšíření možností výběru.⁵

Uvedené posuny jsou součástí širší sady proměn v rámci komunikačního průmyslu jako celku. Jejich výsledkem je vznik stále silnějších telekomunikačních či mediálních společností a eroze hranic mezi jednotlivými sektory informačního a zábavného průmyslu.

Vznik uvedených mediálních konglomerátů má podle Grahama Murdocka čtyři základní aspekty a směřuje k oslabení pozice národních vlád i samotných občanů. Uvedený autor popisuje celý vývoj jako proces **privatizace** všech forem veřejné intervence, tzn. zvětšujícího se sektoru komunikačního a informačního průmyslu. Výsledkem je podle něho stále větší manévrovací prostor pro provozovatele veřejných komunikačních a informačních prostředků. Dalším prvkem uvedeného procesu je **denacionalizace**, která však na rozdíl od původních cílů vede k ještě silnější koncentraci vlastnictví. Postupující **liberalizace** pak vnáší princip tržní soutěže i do oblastí, které dříve sloužily pouze veřejnému podnikání a službě.

⁵ V tomto posledním případě ovšem musíme dát pozor, abychom nezaměnili zájem nadnárodních společností s „hlasem lidu“. Ne náhodou je kabelová televize nejsilnější právě tam, kde je slabé veřejnoprávní vysílání. Postupný trend oslabování tržní pozice veřejnoprávních televizních ilustruje následující tabulka:

Tab. č. 2 Proměna tržního/diváckého podílu veřejnoprávního vysílání mezi léty 1975 - 1990 (%)

	1975	1990
Německo	100	69
Itálie	91	46
Francie	100	33
Nizozemí	100	58
Velká Británie	52	48

Pramen: The European Institute for Media (1993).

Výsledkem je **komercializace** i těch médií, která byla původně zřízena s cílem veřejné služby (Murdock, 1990: 9-15). Vše tak směřuje podle uvedeného autora k postupnému uvolnění pravidel týkajících se křížení vlastnictví v rámci celého mediálního sektoru. Všechny tyto kroky pak ve svém důsledku vysoce favorizují velké korporace.

Uvedené změny v mediálním, respektive televizním průmyslu opírající se o mechanismy propojování či koncentrace vlastnictví pak silně intervenují i do provozu vlastních televizních stanic. Dochází tak nejen k přibližování regulačních pravidel v rámci jednotlivých národních televizních trhů, ale především k programovému a obsahovému souběhu. Invaze televizní i filmové hollywoodské produkce je dnes dostatečně viditelná nejen ve vyspělých evropských zemích, které se postupně začínají bránit formou kvotace, ale i u bývalých sovětských satelitů a stále masivněji i v zemích tzv. třetího světa. Tento příklad kulturního imperialismu se ovšem netýká jen specifických pořadů či seriálů, ale proniká i do žánrové či formátové skladby televizního vysílání. V dané souvislosti můžeme hovořit o internacionalizaci programové skladby, pro kterou je charakteristická silící obsahová i distribuční konvergence ztělesňovaná například globálním úspěchem některých mýdlových oper, telenovel či sportovních přenosů. Velmi markantní je též tendence kopírovat některé oblíbené americké formáty, ať jde o zpravodajství, soutěže či již zmíněné situační komedie a mýdlové opery. Postupně jsou tak do jisté míry smazávány kulturní diference na úkor homogenního televizního textu, který produkuje cosi na způsob kulturní anestéze. Vzniká tím stále komplexnější prostředí formující naši každodennost. McLuhanova vize o zrození globální vesnice získává dnes ještě celostnější podobu než sám tento mediální vizionář předpokládal.

Samostatným tématem pak je stále silnější propojování mediálních, respektive televizních obsahů s tzv. mediálním zbožím — různými video či audio produkty v podobě kompaktních disků, knih či videokazet. Vzniká tak nové intertextuální prostředí, ve kterém se setkávají televizní hvězdy a jejich příběhy s různými typy nosičů, a to v globálním rozměru.

V této souvislosti většina teoretiků upozorňuje na postupné oslabování role státu při formování individuální i kolektivní identity. Fragmentarizované a heterogenní formy globální kultury stále silněji vytěsňují jeho tradiční roli jako ohniska tvorby kulturní identity. Uvedená rostoucí technologická a obsahová konvergence je velkou výzvou modernímu národnímu státu a jeho vůli či schopnosti tento nadnárodní technologický komplex regulovat, a to jak na úrovni globální, tak i lokální. Příkladem uvedeného zjevného napětí, které v této souvislosti existuje, je současná polemika týkající se možnosti regulovat šíření informací prostřednictvím internetu, ale i problematika tzv. televize bez hranic, která pochopitelně již dnes intervenuje do procesu organizace a regulace televizního průmyslu jednotlivých národních kultur.

Globalizace však není výhradně homogenizačním procesem (tuto simplifikaci činí většinou média), ale naopak je třeba ji chápat v pojmech hybridizace či kosmopolitizace mediálně zasíťované kultury. Například nová kabelová a satelitní technologie, respektive nastupující digitalizace s sebou přináší zvýšenou individualizaci televizní konzumace.⁶

⁶ Digitalizace v příštích letech významně obohatí a pozmění stávající povahu televize, kterou bude možné propojit nejen s telefonem, ale především s počítačem. Nové technické možnosti osloví především tzv. aktivního diváka, který již nebude pouze přepínat jednotlivé programy, ale bude si je moci objednat v konkrétním čase. Současně nová technologie umožní s přijímanými pořady do jisté míry obrazově i zvukově „pracovat“.

Publikum díky tomuto technologickému zdokonalení dostává k dispozici prostředky, jak se například vyhnout reklamnímu působení. Proto jsou dnes téměř bez výjimky nuceny komerční televize integrovat reklamní spoty do samotných pořadů. Ovšem ani to nemůže zabránit tomu, aby diváci přepínali v čase reklamního bloku na jiný kanál.⁷ Technologický vývoj či přesněji řečeno zmnožení televizních sítí tak poskytuje divákům snazší možnost úniku a zároveň i komplikuje predikci ratingu konkrétních pořadů.

V tomto smyslu je pak sporný předpoklad, že globální komunikační technologie produkují jednoznačně unifikované účinky. Spíše platí, že jsou užívány odlišnými jedinci, specifickými způsoby a s různými důsledky. Jinými slovy je třeba věnovat větší pozornost tématu, jak různá individua či sociální skupiny užívají například satelitní televizní technologie v každodenním životě, jak se o to pokusil ve své průkopnické práci Shaun Moores (1996).

V dané souvislosti je třeba upozornit na skutečnost, že postindustriální společnosti postupně opouštějí fordovsky kontrolovanou masovou produkci a přibližují se k modelu flexibilní specializace, čili k sociálně senzitivnějšímu způsobu produkce. Jednotlivé kulturní i průmyslové produkty jsou tak rozmanitější, ale současně se jejich život zkracuje, což ovlivňuje i nárůst flexibility životních stylů.

Specifičnost televizní technologie je dána především tím, že jde o informační a komunikační médium, které zabezpečuje spojení s novými světy, ale zároveň vytváří i nový prostor pro vlastní kulturní produkci. Role publika je v tomto smyslu vymezena prostorem, ve kterém může svůj mediální svět více či méně samostatně formovat. Současně však je zřejmé, že v procesu integrace televize a jejích produktů do našich každodenních životů nejsme zcela svobodní a příslovečný televizní ovladač je jen technickým zařízením závislým na sociálním prostoru, v rámci kterého je užíván. V tomto smyslu pak hraje významnou roli vlastní proces domestikace televizní technologie, její začlenění do domácího prostoru.

V.4. Televize jako domácí technologie

Pozici televizní technologie charakterizují dva zdánlivě protichůdné procesy, které se však vzájemně podporují. První zahrnuje její stále nenápadnější začleňování do našeho každodenního, rodinného života, druhý radikálně se zvyšující míru globalizace jejich sdělení. Výsledkem pak je situace, kdy se diváci v privátním prostoru svých domovů setkávají s globálním světem televizních významů.

Právě analýza procesu začleňování televize do domácího či rodinného prostoru je nezbytnou podmínkou pro hlubší porozumění roli, kterou zastává v rámci našeho každodenního života. Televize hraje v domácnosti dvojí roli. Jako „**technický objekt**“ se spolupodílí na formování domácí kultury. Zároveň je i součástí národní a nadnárodní komunikační sítě de facto a symbolizuje její zdomácnění. Jako „**producent významů**“ pak vtahuje televize členy domácnosti do světa veřejně sdílených poselství, která ovšem nejsou determinována primárně technologicky, ale jsou produktem sociálních, ekonomických a politických vztahů, v rámci kterých se uvedená technologie zrodila.

Tato dvojí charakteristika televize implikuje možnost jejího aktivního začleňování do domácího či rodinného prostoru. Jde o svého druhu domestikaci tohoto média,

⁷ Kubey a Csikzentmihalyi (1990) uvádějí, že zavedení dálkového ovládání snížilo sledovanost televizních reklam v průměru o téměř dvacet procent.

kteřá na rozdíl od pasivního charakteru vlastní recepce televizních obsahů vyžaduje více či méně vědomou strategii a kontrolu.

Televize vstupuje do privátního, domácího prostoru z veřejné sféry výrobního, respektive tržního prostředí. Nezbytnou podmínkou jejího přechodu je překlad významů, které si jako technický objekt i producent sdělení přináší z veřejné sféry do privátního prostoru domácnosti. Domestikace v tomto smyslu znamená proces postupné transformace televizní technologie či přesněji jejích významů a je vlastně primárně determinována fantazií či kreativitou vlastníků, kteří ji začleňují do vlastní domácí kultury a činí z ní více méně neviditelnou součást své každodenní rutiny.

Celý proces domestikace však svým způsobem počíná již při vlastní výrobě televizních pořadů, která se řídí kritérii sledovanosti, hledáním nejnižšího společného jmenovatele, zkrátka snahou poskytnout divákům to, po čem touží. Svou roli zde hraje i reklamní a marketingová strategie.

Televize jako technický objekt a producent významů má v tomto smyslu svou specifickou historii zboží, jejímž leitmotivem je proces nevyhnutelného technologického zastarávání, respektive kontinuálního nástupu modernějších produktů. Tato cesta, „životní dráha“ televizního přístroje současně vypovídá i o mikrosvětě individuálních vlastníků, domácností a rodin, které dokázaly v průběhu posledních čtyřiceti let přizpůsobit tyto zpočátku cizorodé objekty vlastním požadavkům a redefinovaly tím vlastně jejich původní významy. Současně se však vliv rozhlasu a televize naopak výrazně podílel na formování prostorových a časových vztahů v rámci domácnosti. Můžeme proto hovořit o vzájemném ovlivňování a prostupování lidského i technického faktoru, jehož výsledkem je stále nenápadnější přítomnost těchto technologií v domácím prostoru.

Historie jejich přijetí jak v Evropě, tak za oceánem potvrzuje, že nešlo o bezproblémový proces. Podobně jak už tomu tradičně bývá v případě masového nástupu většiny nových technologií, objevily se i vůči rozhlasu a televizi ostré námitky laické i odborné veřejnosti, která automaticky předpokládala jejich negativní vliv na individuální i rodinný život a standardní vzorce výchovy, rodinnou soudržnost či oslabování autority otce. Nástup televize navíc otevřel v padesátých letech některá „nová“, do té doby málo artikulovaná společenská témata, týkající se jak veřejného, tak privátního života či přesněji svobody jedince, což bylo kritiky interpretováno jako narušování obecně sdílených představ o rodinném řádu.

Některé z výše uvedených výtek adresovaných nástupu televize přetrvávají dodnes, respektive objevují se neodbytně v pravidelných vlnách tzv. „morální paniky“. Dnes však tuto kritiku o sobě nejčastěji šíří sama televize, aby však vzápětí prokázala svou nevinu.

Vedle nepříznivého veřejného přijetí však nebylo bez problémů ani vlastní působení televize a rozhlasu v jednotlivých domácnostech, kde zpočátku nebyly vnímány jako prostředky domácí jednoty, ohniska rodinných sešlostí či jako substitute plápolajícího krbu. Skutečnost byla spíše pravým opakem. Proces domestikace obou technologií byl spojen především s porušením každodenní rutiny a hlubokým rodovým rozdělením vzhledem k možnosti jejich ovládnutí.

Zvláště pro první fázi přijetí rozhlasu i televize byla typická především mužská fascinace technickou stránkou raného vysílání. Shaun Moores (1996) ukázal v této souvislosti, že tradiční mužskou formou „komunikace“ s prvními rozhlasovými přijímači bylo

„experimentování“, které se týkalo především domácí výroby, respektive úpravy prvních přijímačů. Někteří výrobci dokonce prodávali rozhlasové přijímače jako svého druhu stavebnici, která byla nejen levnější než kompletní rádio, ale poskytovala též svým „tvůrcům“ požitky z pronikání do tajů nové technologie.⁸ V případě televize pak šlo především o domácí instalaci a výrobu různých typů antén. Uvedený trend podporovala i specializovaná periodika nabízející různé plánky a návody pro vytvoření i přestavbu vlastního rozhlasového a posléze i televizního přijímače. Výsledkem uvedeného „experimentování“ pak byla poměrně nízká kvalita vlastního příjmu, kterou ovšem posluchači nevnímali primárně ve vztahu k deformaci vysílaného obsahu, ale šlo v první řadě o problém technický jak dokládá historik Mark Pegg (1983), podle kterého hrála programová skladba či kvalita vlastních pořadů až sekundární roli. Jak jsme již upozornili výše, technická problematika zpočátku vytěsnila obsahovou stránku vysílání.

Tato role nové komunikační technologie jako zázračné hračky, se kterou mohli muži experimentovat, vylučovala zpočátku aktivnější přístup ostatních členů domácnosti. V případě prvních rozhlasových přijímačů ještě posiloval uvedený stav chybějící reproduktor. Vysílání tak bylo přístupné pouze prostřednictvím sluchátek, která pochopitelně ovládala hlava rodiny a byla tedy v roli jakéhosi strážce a distributora informací ve vztahu ke zbytku rodiny. Tento vzorec se vlastně uplatňuje dodnes, a to v případě užívání dálkového televizního ovládače, který David Morley vidí jako „nástupce středověkého žezla“ (Morley, 1986: 148). Sluchátka pak bychom v tomto smyslu mohli označit jako specifický druh koruny symbolizující mužskou moc a autoritu. Podobně rodově podmíněnou kontrolu nové technologie dokládají i další výzkumy zaměřené na problematiku videorekordéru (Grayová, 1992) a satelitních přijímačů (Moores, 1996). Nová technologie se stala místem, kde dochází k realizaci symbolického střetu mezi mužským a ženským světem.

Zavedení rozhlasu a televize bylo oběma pohlavími přijato zcela odlišně. Proti výše zmíněné mužské fascinaci technickým aparátem stálo prvotní ženské odmítání neestetického přijímače, navíc v drtivé většině ovládaného muži, kteří většinou odsunovali své partnerky role němých pozorovatelek vlastní hry, respektive vylučovali je z publika. Ženy-hospodyně proto zpočátku patřily k největším nepřítelům těchto nových technologií, jejichž technická úroveň znamenala pro domácnosti a jejich zřízení dvojitý typ „ohrožení“. Jednak se vyznačovaly velmi nestandardním designem, který připomínal podle Scanella a Cardiffa (1991) spíše „vědeckofantastický objekt“, a jednak v případě prvních rozhlasových přijímačů jejich napájecí baterie nezdřídka vytekly a zničily polituru nábytku.⁹

Řada autorů též upozorňuje na skutečnost, že než se televizní technologie stala součástí domácností, respektive každodenní rutiny, existovala zde velká nejistota, kam tento nový objekt umístit v rámci domácího prostoru. Například O'Sullivan dokládá ve své studii příklady velkých sporů týkajících se výběru místnosti, popřípadě konkrétního místa vhodného

⁸ Moores (1996) ve své analýze „vzpomínek na první radiopřijímač“ zakoupený po první světové válce uvádí v souvislosti s domácí výrobou přijímačů i případy, kdy manželky začaly mezi dárky pro své partnery zařazovat i součástky pro výrobu uvedených přístrojů. Jedním z hlavních důvodů uváděných respondentkami byla příliš vysoká cena kompletních, nových přijímačů.

⁹ K uvedené problematice se ještě jednou vrátíme v příští kapitole, kde se dotkneme problematiky rodově podmíněných vzorců užívání televize.

pro umístění televizoru (O'Sullivan, 1991). Lynn Spiegelová (1986) charakterizuje poválečný vstup televize do amerických domácností jako váhavý, ambivalentní, jelikož kolidoval s již existujícími vzorci provádění domácích prací a trávení volného času.

Na uvedené problémy reagovali výrobci televizorů posilováním jejich domácí akceptability, tedy snahou o to, aby se tato technologie stala rodinným médiem. Tento trend dokládá Lynn Spiegel (1990) příkladem dvou bizarních technologických inovací televizoru, které se pokoušely utlumit potenciální rodinné tenze způsobované novou technologií na počátku její existence. Prvním pokusem byl tzv. „**televizní sporák**“ prodáváný od roku 1952. Tento technologický skvost disponoval dvěma okny/„obrazovkami“, takže hospodyně mohla současně sledovat opékající se kuře i televizní program.

Druhou ilustrací snahy po přiblížení televizoru běžným rodinným situacím byl tzv. **Duoscop** - televizor vybavený dvěma obrazovkami umístěnými v pravém úhlu s cílem umožnit simultánní sledování dvou kanálů. V tomto případě šlo o to, zmírnit případné rodinné spory týkající se volby pořadů (Spiegel, 1990: 93). Jinými slovy televize se od svého počátku snažila zachovat či posílit domácí harmonii a zároveň učinit novou technologii součástí každodenních rituálů. Výsledkem této snahy byl vznik nové domácí/kulturní/televizní formy.

Tyto snahy byly doprovázeny obecně se zvyšující esteticou i technickou úrovní přijímačů. Klíčovým krokem však bylo programové zacílení na „rodinu“ jako klíčovou cílovou skupinu či přesněji na hospodyni jako strážkyni rodinného krbu. Vlastní pořady tak byly postupně ve třicátých letech zařazovány do rutinizovaných časových schémat, která oscilovala okolo každodenních aktivit hospodyně. Vysílání začalo kopírovat a zároveň spoluprodukovat repetitivní rytmus každodenní kultury, respektive aktivity žen-hospodyň, které sloužily jako výchozí báze pro konstrukci vysílacích plánů, jako obecný průvodce každodenními proměnami chování publika. Původní izolace žen od nové rozhlasové a televizní technologie tím definitivně skončila. Dříve vylučované hospodyně se staly centrální figurou rozhlasové a posléze i televizní rodiny.¹⁰

Navíc se vlastnictví televizoru rychle stalo symbolem pokroku, znakem toho, že rodina jde s dobou a v neposlední řadě též statusovým symbolem¹¹. Postupně tak slábla i

¹⁰ Jedno z možných vysvětlení týkajících se exploze rozhlasového a televizního diskursu o podobě rodinného života vychází z předpokladu, že se vysílání stalo de facto součástí komplexní reorientace mocenského působení ve společnosti. Stát začal uplatňovat svou moc prostřednictvím rodiny a matka- hospodyně se stala hlavním nástrojem reformy domácnosti, delegátem státu odpovědným za fyzické a morální blaho manžela a dětí.

¹¹ Televize je stále ještě vnímána jako objekt hodný vystavení, i když především mezi sociálně slabými vrstvami nebo v méně rozvinutých zemích. Černobílé a barevné televizory v tomto smyslu dnes nahradily velkoplošné obrazovky jako znak jistého vyššího standardu vybavení například restaurace či klubu. Nejviditelnější však dnes jsou satelitní antény. Charlota Brunsdonová vidí vztyčení satelitních antén v kontextu britské populace jako veřejně viditelný znak nízkého vkusu domácnosti, respektive „okázalé spotřeby“ chudších obyvatel (Brunsdon, 1991: 33). Českou variantu tohoto trendu dokládá překvapivě vysoký počet satelitních antén na zdevastovaných chánovských panelácích. Interkulturální rozměr užívání televize jako statusového symbolu dokládá například i antropolog Alfred Gell (1986). Ve své studii popisuje bohaté muriské rybáře na Srí Lance, kteří si pořízují televizory ve vzdálených, od civilizace odříznutých vesnicích, kde jsou de facto nepoužitelné, jelikož zde není k dispozici žádný zdroj energie. Podobné je i zjištění kulturní antropoložky Fachel Lealové, která ve svém brazilském výzkumu popisuje dělnickou rodinu, která renovovala byt, respektive přemístila hlavní vchodové dveře tak, aby při jejich otevření byl vidět televizní přijímač i z vnějšího prostoru domu, z ulice. Ve středostavovských domácnostech, které Lealová navštívila byla televize umístována daleko méně

počáteční kritika. Televize začala nabízet svým divákům nový způsob trávení volného času, a tím zároveň částečně restrukturovala individuální i rodinné vnímání času i prostoru. Celkově byl její vstup do domácností samozřejmě urychlen i snižující se cenou přijímačů, respektive stále sílící touhou po komfortnějším či modernějším zařízení bytů. Obsahová stránka vysílání vytěsnila technickou problematiku, a doba experimentování skončila. Rozhlas a televize přestaly být vnímány jako technický zázrak a staly se, a to jak technicky, tak esteticky, běžnou součástí interiéru. Výsledkem uvedeného trendu byla skutečnost, že obě technologie získaly své pevné místo v domácím prostoru, především v obývacím pokoji, kde byl rozhlas postupně nahrazen televizorem, aby našel své nové místo v ložnici nebo na chalupě, kam se ovšem dnes již přesouvá i televize. Integrace televize do každodenního domácího života učinila toto audiovizuální médium téměř neviditelnou či alespoň nenápadnou součástí každodenních rituálů. Postupná domestikace televize tak vedla k tomu, že se každodenní rutinní činnosti de facto rodí či reprodukuje pod jejím více méně neokázalým, ale všudypřítomným dohledem.

Shrneme-li dosavadní argumentaci, můžeme konstatovat, že televizní technologie funguje jako technický i sociální fenomén a vytváří více méně křehký „socio-technický systém“. Nejedná se tedy o pouhý přístroj oddělený od sociálního prostředí, ale o ohnisko střetu lidských aktivit a produkce vědění. V tomto smyslu musíme nahlížet historii televizní technologie jako genezi sociálních praxí jejího užívání.

Televize jako „socio-technický systém“ sestává z množství vztahů konstruovaných na úrovni individuální, rodinné i společenské a podílí se na procesu tvorby sociálního řádu, respektive je nerozlučně spjata s politickými a ekonomickými institucemi moderního státu a jejich proměnami. Televize je spolutvůrcem i produktem globalizující se povahy institucí modernity, je jejím dynamickým aspektem.

V domácnosti hraje televizní technologie dvojí roli. Jako technický objekt se spolupodílí na formování domácí kultury, ale zároveň je součástí národní a nadnárodní komunikační sítě. Svou přítomností v domácnosti ovlivnila proměnu situační geografie našeho sociálního života. Ze zázračné hračky se stala oltářem i zpovědnicí, projekčním plátnem našich snů, i depresí, centrem rodinného života.

nápadně, skryta v obýváku či v nábytkové stěně nebo byla přesunuta do dalších místností. Televize zde již nehrála svou dekorativní roli a byla nahlížena jako utilitární objekt každodenní spotřeby (Lealová, 1995).